

**СМЕРТЬ ЧИ ПЕРЕРОДЖЕННЯ РЕЛІГІЇ.
ВІДКРИТТЯ НОВИХ ГОРИЗОНТІВ ТРАКТУВАННЯ ТЕЗИ
НІЦШЕ “БОГ ПОМЕР”**

Марія Сінельнікова

Національний університет “Львівська політехніка”

(стаття надійшла до редколегії – 10.09.2017, прийнята до друку – 11.11.2017)

© Сінельнікова М., 2017

Досліджено ніцшеанську ідею “смерті Бога”, яку можна трактувати крізь призму філософської антропології, або як втрату сенсу, як прояв атеїзму, як іманентизм, як смерть теології чи, навіть, смерть людини, які докладно проаналізовано в статті. Наголошено, що “смерть Бога” необхідно розглядати передовсім як завершення метафізики крізь послідовне розгортання нігілізму та падіння самої людини, в її марних спробах досягти висоти Бога. Використано метод логічного та історичного, категоріального аналізу та компаративістики, аналогії та наукової об’єктивності.

Ключові слова: *Ф. Ніцше, нігілізм, надлюдина, Бог, імморалізм.*

**DEATH OR REVIVAL OF RELIGION.
DISCOVERING OF THE NEW HORIZONS FOR THE INTERPRETATION
OF NIETZSCHE’S THESIS “GOD IS DEAD”**

Maria Sinelnikova

In the article the author discusses the idea of God’s death from the point of view of philosophical anthropology. Examining in detail the history of the formation of this concept the author notes that its intellectual cradle is the culture of the Renaissance and the philosophy of Modern Time, the quintessence of which is the statement of Feuerbach that the mystery of theology lies in anthropology. In other words, Feuerbach proclaims God the projection of human subjectivity. The author shows that the well-known thesis of Nietzsche “God is dead” is preceded by almost a century of reflection on the idea of the death of God. The author notes that in the twentieth century the reduction of the figure of God is characteristic of psychoanalysis, existentialism, philosophy of postmodernism. Also, the author analyzes two trends in the interpretation of the figure of the God in modern thought utilitarianism and the philosophy of the so-called theological turn.

According to the author, these trends are not different in a fundamental attitude, but in the degree of sincerity in disclosing their position. Advocates of utilitarianism openly impose their atheistic premises; the advocates of the philosophy of the theological turn are trying to obscure the desire to reduce the absolutely transcendent God. In the key section, the author examines the main modern interpretations of the idea of the death of God.

The understanding of the idea of the death of God as the realization of the philosophy of immanentism reveals its true nature and consequences, the main of which is the idea of the death of a man. The figure of the God ontologically provides the possibility of an anthropological phenomenon, that is, autonomous and free presence in the world of subjectivity. God, in his uniqueness, transcendence and absoluteness is the internal bond, which enables the chaos of subjectivity to line up in the order of consciousness. This allows the author to conclude that the mystery of anthropology, contrary to Feuerbach, lies in theology.

Key words: *F. Nietzsche, nihilism, superman, God, immoralism.*

*Оскільки нам невідома остання підвалина,
то ми нічого не
втратимо, назвавши її Богом.*

К.-Г. Юнг

Безумовно, що Ф. Ніцше залишив глибокий слід в історії філософської думки, адже жоден

значний мислитель наприкінці XIX – на початку XX ст. не обійшов увагою спадщину німецького філософа. Справді, твори Ф. Ніцше здійснили неабиякий вплив на релігійні пошуки філософів-ідеалістів, проте сприйняття ідей німецького мислителя було далеко не однозначним: для одних він був руйнівником історичного християнства, проповідником нігілізму, який прагнув здолати традиційні

уявлення про мораль, для інших – проповідником нової релігії та віри.

Для свого часу ніцшеанський проект “смерті Бога” був дуже оригінальним; він мав також багато прихильників після відходу Ф. Ніцше у засвіти. Наприклад, інтерес до нього в різні часи проявляли такі західноєвропейські та вітчизняні філософи як С. Цвейг, Т. Манн, А. Камю, Б. Рассел, В. Соловйов, Д. Мережковський, М. Гайдеггер, Ж. Дельоз, А. Данто, М. Нордау, В. Кантор та ін. Але, не зважаючи на широке коло представлених в історико-філософському аспекті імен, творче надбання Ф. Ніцше і сьогодні залишається недостатньо висвітленим та дослідженим, а постать філософа є найнеоднозначнішою за всю історію розвитку філософії. Тому **метою цієї статті** є аналіз феномену “смерті Бога” та його наслідки для людини, філософії та релігії.

Ф. Ніцше розглядає все крізь призму однієї доленосної події – “смерті Бога”, яка виявляється своєрідною квінтесенцією настроїв епохи. Ф. Ніцше стає ніби очима і дзеркалом своєї епохи, але, як зауважує В. Бібіхін, ця епоха “не захотіла впізнавати себе в цьому дзеркалі” [Бибихин 2016: 223]. Однак ми часто забуваємо, що “відомій тезі Ф. Ніцше “Бог помер” передує майже століття рефлексії” на подібну тематику [Ростова 2016: 221]. Передумовою виникнення цієї ідеї стала культура епохи Відродження і філософія Нового часу, апогеєм якої стало висловлювання Л. Фюрбаха про те, що таємниця теології приховується в антропології [Фейербах 1965: 32]. Л. Фюрбах взагалі оголошує Бога проекцією людської суб’єктивності. Також у XX ст. редукція фігури Бога була характерна для психоаналізу, екзистенціалізму, філософії постмодернізму, філософії сакрального.

Однак саме Ф. Ніцше з такою пристрасністю та відчайдушністю хапається за ідею “смерті Бога”, ніби “потопельник” за рятувну соломинку. Вперше слова “Бог помер” німецький філософ виголошує в третій книзі свого твору “Весела наука” [Ніцше 2003: 435]. Саме з цього твору починається сходження Ф. Ніцше до формування своєї метафізичної позиції. Так він починає свою “веселу” гру, де за звичайним дійством криється саме життя і вся його “весела” фатальність. Результатом цієї небезпечної гри стає “вбивство Бога”, яке Ф. Ніцше проголошує словами божевільного (вільного від Бога), який ніби “на розриві аорти” вигукує: “Де Бог? Ми його вбили – ви і я! Ми всі його вбивці!” [Ніцше 2003: 448].

Ці слова дуже нагадують нам слова Ісуса – “Боже Мій, Боже Мій! Для чого Ти залишив Мене!” (Мф 27:46). Філософія вбачає в цих словах атеїзм самого Бога, як прояв сумніву, який він вкладає в уста свого сина. Так атеїзм як невіра людей у Бога

стикається з атеїзмом як невірою Бога в самого себе. С. Жижек так характеризує цей феномен: “В традиційному атеїзмі Бог помирає для людей, які перестають вірити в Нього; в християнстві Бог помирає для Самого Себе” [Жижек 2011: 252]. Ця ідея була дуже співзвучна з індивідуалізмом кінця XIX ст., який став прикметою початку анархічного розпаду. Людина, яка відчуває свою самотність перед лицем байдужого божества, однак понад усе прагне утвердити себе у цьому світі. Саме про це і намагався сказати нам Ф. Ніцше: “Бог помер”, віруючі вбили його, оскільки вони зрозуміли, що Бог – це непотрібна омана чи свого роду ілюзія, яка не виправдовує себе в реальному світі.

Після “вбивства Бога”, наш світ стає вже не таким, яким був раніше і наше завдання бути послідовними в усвідомленні цього факту. Взагалі така коротка, але така змістовна ніцшеанська фраза “Бог помер” є надто страшною і надто незбагненою для людини, адже весь її жах залишається до кінця незрозумілим. “Небосхил стертий” європейським раціональним суб’єктом, для якого весь світ стає лише предметом пізнання, а людина з її одвічним *Ego cogito* була надмірно самовпевнена у своєму пануванні над світом. Тому правий був М. Гайдеггер, вбачаючи трагічність нашої сьогоднішньої ситуації у тому, що люди цю трагічність навіть не усвідомлюють [див. Кузьміна 2014: 273].

Насправді ж у світі вже немає місця не лише для християнського Бога, але і для будь-якого трансцендентального буття взагалі. Так відбувається радикальне і послідовне заперечення будь-якого надприродного початку буття. Тут на думку знову спадають слова М. Гайдеггера, який розцінював ідею Ф. Ніцше про “смерть Бога” як вираження і завершення європейської метафізики [Хайдеггер 2006: 38], що виступало співзвучним з мотивами його власного філософського вчення. Тому у М. Гайдеггера “смерть Бога” і смерть метафізики стають тотожними поняттями. Проте все не так однозначно, як видається на перший погляд.

Поняття смерті Бога містить смисловий надлишок щодо поняття смерті метафізики. І в цьому “надлишку”, можливо, приховується сама суть проблеми, тобто живий конкретний Бог. Зміщення розмірковувань у бік метафізики саме по собі вже містить редукцію фігури Бога. Тому смерть Бога і смерть метафізики не тотожні поняття. М. Гайдеггер теж насправді не відкидає метафізики; він, радше, “відкидає метафізичне розуміння буття – як дещо об’єктивне, незмінне, структуралізоване – тільки в ім’я досвіду свободи: якщо ми існуємо як проекти, надії, страхи, тобто як скінченні істоти, які при цьому

володіють минулим та майбутнім, як істоти, які не є лише видимостями, тоді в такому випадку буття вже не може мислитися в категоріях об'єктивістської метафізики" [Ваттимо 2007: 8].

Так, завершенню метафізики, на думку М. Гайдегера, посприяло її перетворення з ідеальної раціональної реальності на активний закон функціонування раціоналізованого світу техніки і влади, яка на ній базується. Подібна відмова від метафізики не була гайдегерівським нововведенням, а виражала відношення багатьох представників не лише філософської, але й художньої, літературної та релігійної думки першої половини ХХ ст., коли виникла гостра потреба у спротиві тоталітарній організації суспільства, оповитого оманю раціоналізації та тріумфу техніки.

Тому одним із основних філософських наслідків смерті метафізичного Бога і повної або майже повної втрати довіри до будь-якого філософського фундаменталізму сьогодні стало утворення нової розчищеної території, на якій стає можливим оновлений релігійний досвід. Адже лише усвідомлення того, що у нас немає сильних причин для атеїзму, дозволяє нам розкрити в релігії всі її можливості. Або, як стверджує Дж. Ваттимо, "саме тому, що Бог – це остання підстава, тобто абсолютна метафізична структура реальності – від сьогодні втрачена віра в Бога стає знову можливою" [Ваттимо 2007: 10].

Звичайно, це буде вже інший Бог, ніж Бог схоластики, чи Бог Біблії. Але сам факт повернення релігійної віри стає можливим. Тому зворотним боком цієї спроби знайти Бога поза релігією є побудова релігії без Бога. Як у випадку з пошуками Бога поза релігією, так і в разі спроб знайти релігію без Бога, йдеться про редукцію трансцендентного до іманентного виміру – суб'єктивності або соціальності. Така редукція засвідчує смерть Бога. Релігія, яка ґрунтується на поверненні до метафізики, уже неможлива, адже ми вже говорили про факт ерозії останньої. Тому щоразу як релігія намагається зберегти вірність минулому, приходиться кінець метафізики. Релігія, яка знову увійшла в нашу культуру, повинна відмовитися від ілюзії щодо можливості відновлення своєї віри на природному ґрунті. Замість цього їй варто уважніше придивитися до потенційних можливостей діалогу.

На думку М. Гайдегера, падіння віри завершується нігілізмом Ф. Ніцше; інакше кажучи – в історично доленосному феномені "смерті Бога". Метафізика – це епоха в історичному вдосконаленні самого буття, але за своєю суттю метафізика – це нігілізм. Слова "Бог помер" означають, що світ надчуттєвих явищ втрачає свою дієву силу. Так

приходить кінець метафізики – а для Ф. Ніцше і кінець всієї західної філософії, яку він називає "епохою нігілізму", яка є історичним процесом втрати влади надчуттєвого над сущим, до якого причетні християнство, поява моралі та філософської істини.

Усі істини, як вважає Ф. Ніцше, є за своєю суттю фікціями, але також вони є інтерпретаціями реальності, в яких знаходять вираження ті чи інші перспективи. Будь-яка форма життя має свою точку зору, свою перспективу, яку вона прагне нав'язати всім іншим як обов'язкову. Категорії розуму і закони науки є логічними фікціями, але вони теж мають певну (не тільки пізнавальну) перспективу і не є уособленням необхідної, апріорної істини.

Зі сказаного зрозуміло, що німецький філософ по суті критикує класичне розуміння істини як відповідності ідей реальному стану справ у світі. Як вважав сам Ф. Ніцше, так звані поняття "буття" і "небуття" також не наближають нас ні на крок до істини. Тому його нігілізм є втратою віри в об'єктивну істину, яка не є причиною, а, радше, способом звершення декадансу, його останній акт. Наслідком завершальної стадії становлення нігілізму стала його неоднозначність у ХХ ст., коли людина, рятуючись від падіння у морок занепаду, була здатна створювати престולי власного тоталітарного панування на землі.

Тому відсутність Бога ставить під питання можливість антропологічного феномену. Саме в Богові людина знаходить себе, подібно до того, як хаос приносить плоди порядку, а блукаюча суб'єктивність народжує зірку свідомості. Адже в словах Ф. Ніцше про "смерть Бога" хтось може почути натяк на бажання людини зайняти його місце. Проте німецький філософ не натякає, а чітко промовляє, що смерть Бога повинна стати передвісником народження вищої породи людини. Лише зі "смертю Бога, можливе творення та мислення, лише зі смертю Бога можлива велич людини" [Ніцше 2007: 153]. Таким чином Бог – це перепона для достовірності людини. Долаючи Бога, людина досягає своєї істини. Тому смерть Бога пов'язана з людиною, а не з Богом, оскільки філософія мріє про нову людину, а не про нового Бога.

Усі трактування ідеї смерті Бога об'єднує пафос побудови нової онтології та нової антропології. Смерть Бога, як би вона не трактувалась, означає одне – згорання трансценденції на користь тотальної іманентності, яка неминуче приводить до перетворення людини на елемент наявного світу. Антропологія стає регіональною онтологією, маючи справу з іманентною, плюральною, процесуальною природою людини, лише ситуативно, або, як сказав би Ж. Дельоз: внаслідок співвідношення сил,

відмінних від інших регіонів світу [Делез 1997: 24]. Таємниця антропології виявляється пов'язаною з таємницею теології, як говорив вже згаданий нами Л. Фюрбах [Фейербах 1965: 32].

Як зазначено вище, Ф. Ніцше час до часу висуває теоретичні аргументи проти релігії, що викривають її ілюзорність. Вирішальним же мотивом його відкидання релігії взагалі і християнства зокрема є той вплив, який вони роблять на людину, а саме прищеплюють їй відчуття безсилля, нікчемності, слухняності, що спричиняє втрату здатності до вільного саморозвитку. Релігія, згідно з Ф. Ніцше, перешкоджає появі вищих індивідів або руйнує їхній внутрішній лад. Перед нами доволі своєрідний варіант богоборства, адже звична для них теза “Бог-людина” замінюється Ф. Ніцше тезою “людина-надлюдина”.

Надлюдина, на думку німецького мислителя, не є окремою особою, вона – збірний образ, представник нової аристократії духу, який означає вищу міру духовного становлення, уособлення нових моральних ідеалів, любов до яких є головним спрямуванням людства. Отже, надлюдина проголошується сенсом людського буття і формується в результаті вдосконалення, розвитку й відбору сильної породи. Ця селекція відбувається на основі принципу “волі до влади”, про яку говорили ще античні стоїки. Аргументи надлюдини зводяться до усвідомлення необхідності перевернення рівня людського не для свавілля й панування над іншими, а заради нового буття.

Але Ф. Ніцше відкрито не говорить, що людина або надлюдина повинна зайняти місце Бога. Навпаки, оскільки зі смертю Бога слід відмовитись і від богоподібності людини, яка ніколи не зможе зайняти його місце, тому що її буттєвість ніколи не досягне буттєвості божественної. Надлюдина також не може зайняти місце Бога, адже місце, на яке спрямоване її воління, це інша область, область іншого обґрунтування сущого, сущого в його інобутті. Ці спроби зайняти вигідну позицію в бутті нагадують спроби піднятися на “запаморочливу висоту, в той час коли висоти вже немає” [Бердяев 2003: 275].

Так розкривається ще одна сторона “смерті Бога”, а саме: реалізація філософії іманентизму, наслідком якої стає ідея смерті людини. Ситуація “смерті Бога”, яка спровокувала намагання посісти “вакантне” місце, і справді лише посилила тривожні симптоми нігілізму, спричинила кризу людини. За гаслами “смерті Бога” посипався картковий будинок антропології. Слідом за тезою про “смерть Бога” з антропоцентричного п'єдесталу впала і загубилася в лабіринтах Всесвіту людина. Тепер, коли вже більш

ні від кого було потрапляти в онтологічну залежність, образ людини, створений нею ж самою, знецінювався не лише за параметрами величі та гідності, але й за якісними характеристиками.

Тому смерть Бога і смерть людини можна трактувати як взаємопов'язані події. Без Бога людина позбавляється своєї суті. Йдеться не про смерть людського (суб'єктивності), а про смерть людини (свідомості). Людське втрачає організуюче джерело, свою трансцендентну підставу, яке надавало свідомості порядок і повноту. У Е. Левінаса ім'я Бога означає принципову скінченність людської екзистенції, адже перебуваючи у пошуках більш-менш надійної основи свого буття, людина повсякчас потрапляє у тріщини екзистенційної безодні, в якій помирає Бог, а слідом і вона сама [див. Лютий 2002: 132].

Тому не дивно, що досвід суспільного буття у ХХ та ХХІ ст. оголив межі людської “три в Ніщо”. Людина впритул підійшла до цих безодень, але знайшла в них дещо лясне. З одного боку, вона стала боятися своєї самоті, вдаючись до масових віань, а з іншого – персоніфікуватися. Це, своєю чергою, означає не тільки визначення людини, як персони, тобто передбачає не просто деяку індивідуалізацію, за допомогою якої виникає сприйняття цінностей, але і певне спустошення, занурення в Ніщо як спосіб уникнення дисциплінарного світу в процесі інтенсифікації культурного обміну. Тому конфлікт у цій ситуації неминучий: людина ламає дисциплінарний простір соціалізації, але тут її підстерігають різні форми знеособлення, штовхаючи в нескінченну прірву самотності.

Людина ХХІ ст. як ніколи усвідомлює себе в усій власній безнадійній розгубленості. Вона всюди приречена на всепроникне руйнування. Йдеться не лише про страхітливую безодню світу, але й про загрозливі глибини власної душі, про які говорив нам Ф. Ніцше; який писав про людину, яка бігала з ліхтарем, заглядала під кожну лавку, під кожний стіл і кричала: “Де Бог? Де Бог? Де Він? Бог помер. Ми його вбили!”. Може проблема цієї людини, як і самого Ф. Ніцше, не в тому, що вони не знайшли Бога, а в тому, що вони не там шукали? Не в своєму серці. Або, як говорить Т. Лютий: ніцшеанський “онтологічний нігілізм, який загрожує людській екзистенції, “долається” не реактивними, а самотверднувальними засобами” [Лютий 2002: 196]. Тому здійснене дослідження дає змогу розширити межі традиційного трактування філософії Ф. Ніцше, а саме його провокативної ідеї “смерті Бога”, допомагає правильно визначити її значення та місце в житті сучасної людини. Перспективою подальшого розвитку цього дослідження є виявлення нових

аспектів ідеї “смерті Бога” та усіх можливих варіантів її впливу на людину.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бердяев, Н. (2003). Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого. In В. Калужный (Сост.). *Бердяев Н. Диалектика божественного и человеческого*. (С. 341–500). Москва: Фолио.
- Бибихин, В. (2016). Язык философии. Москва: Азбука-Классика.
- Ваттимо, Дж. (2007). После христианства. Москва: Три квадрата.
- Делез, Ж. (1997). Ницше. Санкт-Петербург: Аксиома.
- Жижек, С. (2011). От Иова к Христу: прочтение Честертона через апостола Павла. *Логос*, 3, 246–266.
- Кузьмина, Т. (2014). Экзистенциальная философия. Москва.: “Канон+”, РООИ “Реабилитация”.
- Лютий, Т. (2002). Нігілізм: анатомія Ніщо. Київ: Видавництво ПАРАПАН.
- Ницше, Ф. (2003). Веселая наука. In Ф. Ницше. *Человеческое, слишком человеческое. Веселая наука. Злая мудрость: [Сборник]*. (С. 334–567). Минск: Харвест.
- Ницше, Ф. (2007). Ессе Номо. Антихрист. Москва: Азбука-Классика.
- Ростова, Н. (2016). Идея смерти Бога с точки зрения антропологии. *Философская антропология*, 2, 1, 221–245.
- Фейербах, Л. (1965). Сущность христианства. Москва: Мысль, 1965.
- Хайдеггер, М. (2006). Слова Ницше “Бог мертв”. In О. Селин (Сост), *Хайдеггер, М. Ницше и пустота*. (С. 9–78). Москва: Алгоритм; Эксмо.

REFERENCES

- Berdyayev, N. (2003). Existential Dialectics of the Divine and the Human. [In Russian]. In V. Kaluzhnyj (Compiler). *Berdyayev, N. Dialectics of the Divine and the Human*. (pp. 341–500). Moscow: Folio.
- Bibikhin, V. (2016). The Language of Philosophy. [In Russian]. Moscow: Azbuka-Klassika
- Vattimo, G. (2007). After Christianity. [In Russian]. Moscow: Three Squares.
- Deleuze, Gil. (1997). Nietzsche. [In Russian]. Saint-Petersburg: Axiom.
- Žižek, S. (2011). From Job to Christ: A Paulinian reading of Chesterton. [In Russian]. *Logos*, 3, 246–266.
- Kuz'mina, T. (2014). Existential Philosophy. [In Russian]. Moscow: “Canon+”, ROOI “Rehabilitation”, 2014
- Lyuty, T. (2002). Nihilizm: the Anatomy of Nothingness. [In Ukrainian]. Kyiv: Publishing house “PARAPAN”.
- Nietzsche, F. (2003). The Gay Science. In F. Nietzsche. *Human, all to Human. The Gay Science. The Bitter Wisdom. (Collection)*. [In Russian]. (pp. 334–567). Minsk: Harvest.
- Nietzsche, F. (2007). Ecce Homo. Antichrist. Moscow: Azbuka-Classics.
- Rostova, N. (2016). Idea of God's Death from the Point of View of Anthropology. [In Russian]. *Philosophical Anthropology*, 2, 1, 221–245.
- Feuerbach, L. (1965). The Essence of Christianity. [In Russian]. Moscow: Thought.
- Heidegger, M. Nietzsche's Worlds “God is dead”. [In Russian]. In O. Selyn (Compiler). *Nietzsche and Emptiness*. (pp. 9–78). Moscow: Algorithm, EKSMO.